

begivenheder omkring liv og død og deres kamp mod nød og sygdom. I kriseperioder kom mange under fattigforsorgen. Gennem forhandlinger om hjælpens størrelse fås der et indgående billede af datidens barske vilkår.

Mange personskæbner passerer revy. Glæden over at finde materiale medfører desværre, at bogen ofte overdynges med detaljer. Hertil kommer, at den omfattende brug af fattigvæsenets protokoller betyder, at der især oplyses om de mindre heldige skæbner. De bedre stillede i sognet høres der uendeligt lidt om og heller ikke om brydninger mellem forskellige sociale klasser. En nærmere redegørelse for kildematerialets muligheder og mangler havde været ønskelig.

At belyse familieliv og nærmiljø i alle dets facetter er en spændende men vanskelig opgave. En indfaldsvinkel er hermed præsenteret.

Bodil K. Hansen

JENS ENGBERG: Den Internationale Arbejderforening for Danmark. Aktstykker til belysning af statsmagtens kamp mod den tidlige arbejderbevægelse i Danmark fra august 1871 til slaget på Fælled i maj 1872. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie i samarbejde med Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Kbh., 1985. 429 s. 275 kr.

Da Jens Engberg i 1979 udsendte sin store bog om Louis Pio, *Til arbejdet! Liv eller død!*, lovede han i et efterord at ville udarbejde en supplerende kildesamling. Trods talrige andre gøremål siden da er det nu lykkedes ham at indfri sit løfte, og en ny imponerende bog fra Engbergs hånd foreligger hermed.

I den indledende gennemgang af de principper, der ligger til grund for udvælgelsen af de 175 aktstykker, skelnes imellem fire kildefelter. Bogen vil for det første bringe kilder om Internationales politiske virksomhed og opfattelse indenfor tidsrummet mellem foreningens start i august 1871 og Slaget på Fælled i maj 1872. For det andet vil den gengive tekster om statsmagtens, hvilket især vil sige politiets og domstolenes bedømmelse og behandling af Internationale. For det tredje vil den rumme kilder, der viser sammenhængen mellem ét og to, og endelig for det fjerde vil den medtage tekster, der for størstedelen er utrykte.

Trods denne indsnævring tvinger det omfattende kildemateriale selvsagt til en yderligere sortering, der, som Engberg skriver, naturligvis må bero på et personligt skøn. Det, der herefter bliver tilbage, er »hovedsageligt utrykte aktstykker, som enten er blevet beslaglagt fra Internationale af myndighederne eller som hidrører fra politiets og domstolenes virksomhed omkring Den internationale Arbejderforening« (s. XI). Så godt som alt det øvrige kildemateriale til forholdet mellem arbejderbevægelsen og statsmagten i 1870'ernes begyndelse ser Engberg bevidst bort fra. Således vil han ikke bruge noget så nærliggende som centrale artikler fra *Socialisten*, der mærkværdigvis kaldes »væsensforskellige« fra de tekster, der ellers bringes i bogen. Hvad der alligevel publiceres, som *ikke* stammer fra statsmagtens arkiver, er udelukkende medtaget »af hensyn til den tekstmæssige sammenhæng i udgivelsen« (s.st.).

Denne afgrænsning forekommer en smule anstrengt, når man ser på samlingens faktiske indhold. Ikke mindre end 20 aktstykker er nemlig hentet andre

steder end i statsmagtens arkiver. Når Engberg nu alligevel helt konsekvent undlader at gøre kildernes arkivmæssige placering til udvælgelsens grundlæggende princip, havde det så ikke været rigtigere at tage skridtet fuldt ud? D.v.s. inddrage *hele* det foreliggende kildemateriale til forholdet mellem arbejderbevægelse og stat i den pågældende periode? Som kildeudvalget er nu, kommer Engberg i hvert fald i nogen grad til at sætte sig imellem de to berømte stole.

Men denne inkonsekvens i afgrænsningen af det store materiale må ikke skjule kildeudgivelsens oplagte kvaliteter. De enkelte tekster fremstår klart og overskueligt og er i den til formålet meget brede margen forsynet med oplysende og henvisende noter af høj kvalitet. Derudover er samlingen forsynet med en række fortegnelser, oversigter og registre, der i væsentlig grad forøger dens værdi og samtidig gør den let at arbejde med. Og også hvad udvælgelsen af kilderne angår, er der – indenfor den givne afgrænsning – næsten kun godt at sige. Enkelte kan virke overflødige. Men det er kun småting i betragtning af den sammenhæng, det er lykkedes Engberg at etablere imellem de mange tekster – *samtidig* med at bredden i kildeudvalget i meget høj grad er bevaret.

Kildernes centrale indhold er velkendt for læsere af Engbergs Piobiografi. Men det er altid en helt speciel oplevelse at komme så tæt på råstoffet som her: At kunne følge arbejderbevægelsens fødselsproblemer på nærmeste hold, mærke den folkereligøse forvirring og forventning i Internationale, se hvorledes praktiske erfaringer og klarsynede ledere langsomt får tingene til at ændre sig, og opleve hvordan kampen om taktik og strategi tager til, efterhånden som vi nærmer os Slaget på Fælleden; men også at kunne følge statsmagtens reaktioner på den nye bevægelse, kigge politispionerne over skulderen, være med på højeste niveau, når politi, regering og kongemagt lægger sine planer, opleve hvorledes fælden bliver stillet op, være vidne til hvordan Pio, Brix og Geleff selv går ind i den; og endelig forarges over den åbenlyst politiske proces, der førte til deres domfældelse og straf.

Det er spændende – *meget* spændende læsning.

Claus Larsen

NYESTE TID

TINNE VAMMEN: *Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880–1920.* Kbh., Gyldendal, 1986. 296 s. Ill. 248 kr.

Rent og urent er led i et nordisk kvindehistorisk projekt om kvinders arbejde i familie og samfund ca. 1870–1970. Men bogen er ikke primært skrevet for den akademiske verden. Tinne Vammen satser bevidst på en bredere målgruppe, på kvinder der interesserer sig for deres rødder. Hun afstår således fra et mere omfattende noteapparat, der afbryder læsningen, og hun indskrænker sig til korte teoretiske afsnit.

Det er der kommet en meget velformuleret, sprogligt varieret fremstilling ud af, ledsaget af velvalgte fotos af tjenestepiger og deres foresatte. Det formidlingsmæs-